

Дм. Соловей

**Примусова колонізація Казахської
республіки українською людністю**

**(До висвітлення питання, чому на Україні зменшується відносна
кількість українців)**

МЮНХЕН 1961

Відбитка з журналу «Вільна Україна», ч. 29.

diasporiana.org.ua

I. Чергове вивезення молоді з України в 1960 році

1. Потрійна мета акції ЦК КПСС

Казахстан і сусідні тюркські землі нагально колонізуються не самими, звичайно, українськими виселенцями. Але немає сумніву, що в колонізаційному пляні ЦК КПСС українці, як колонізаційний людський матеріал, стоять на першому місці. Своєю колоніальною політикою ЦК КПСС досягає в даному разі за одним заходом потрійної мети, а саме:

а) Він вже досяг того, що в «суверенній» Казахській республіці за даними на 15. 1. 59 р. на 9.310 тис. всієї людности було самих казахів вже тільки 2.755 тис., або 29,6%. Себто — Казахська республіка в наслідок агресивної колоніальної політики ЦК КПСС вже безповоротно втратила свою національну казахську відмінність. Вона волею партії перетворена вже тепер на конгломерат народів, в якому головну керуючу роллю цілком забезпечено, звичайно, за великоросами, які й асимілюють цю республіку.

б) Маса вивезених туди українців — в умовах розпорошености, позбавлення українських шкіл, позбавлення культурного українського національного обслуговування тощо та під тисненням урядової русифікаційної політики — вже, нібито (як вірити офіційним даним), у величезній своїй більшості асимілювалася з великоросами.

в) На самій Україні відносна кількість українців із 80,1% за даними 1926 р. знизилася вже до 76,1% на 15. 1. 59 р., хоча в 1939 р. людність УРСР збільшилася була на 7,5 млн. українців із новоприєднаних західно-українських земель.¹⁾ Московському імперіялізмові, що його очолює ЦК КПСС, важко проковтнути Україну так швидко, як він проковтнув вже на наших очах Казахську республіку. Занадто Україна велика, дорівнює майже Франції. Проте зменшення в УРСР відсотку українців з 80,1% до 76,1% ясно виявляє напрямок політики кремлівських володарів. Вивозячи українців за межі України, а натомість ввозячи на Україну великоросів, ЦК КПСС старатється осаджувати цей великоруський елемент, перш за все, по містах, віддаючи цьому елементові до рук командні позиції на всіх ділянках українського життя — політичного, економічного й культурного.

¹⁾ Див. Дм. Соловей: Людність України за сорок років влади ЦК КПСС, розд. III, п. 3

2. Пропагандивний наступ партії на людність України в 1960 р.

Перед нами русифікаційний орган ЦК КПУ — «Правда України». ²⁾ На третій сторінці — чимале фото показує поле, засіяне хлібом. На першому пляні серед колосків стоїть Хрущов у вишиваній українській сорочці. Обабіч його — двоє мужчин, мабуть, якесь колгоспне начальство. Підпис каже: «Перший секретар ЦК КПСС Нікіта Сергеевич Хрущов на цілильних землях Казахстану». Вишивана українська сорочка на Хрущові мимоволі нагадує нам, що й П. Постишев, — найлютіший погромник української культури й науки, винуватець також масового винищення кадрів української науки, культури, економіки і навіть партійних кадрів на Україні, — теж демонстративно носив вишивану українську сорочку. Бачите, мовляв, як я з доручення ЦК ВКП(б) дбаю про розвиток української культури... Поруч з фотографією чорними великими літерами подано наголовок для цілої сторінки: «Хлібороби України, ждемо вас в Казахстані». Далі вся сторінка газети зайнята статтями заохочування до виїзду в Казахстан та на Алтай.

Ось стаття під наголовком «Приїздіть!» У ній Мих. Довжик, депутат Верховної Ради Казахської ССР бригадир гагановець радгоспу «Ярославський», Кайминського району, Акмолінської області, між іншим, пише про свій радгосп (подаємо тут і далі в перекладі):

... «У бригаді 20 трактористів, 10 причепних і самоходних комбайнів, багато різних машин. І всього тільки... 25 чоловік. Трактористів, наприклад, тільки на одну зміну, комбайнерів майже зовсім немає. Наступає засів або жнива, і починаємо комбінувати, переставляти людей з місця на місце. Та як не митикуй, а одна людина не може за трьох упоратися. Відси й низька продуктивність, і затягування часу робіт».

І тут Довжик згадує, як у газетах з'явився лист «хмельницьких колгоспників», членів артілі ім. Леніна, до Хрущова з пропозицією своїх сил для опанування цілин. Звичайно, того листа хмельницькі колгоспники не писали, а писав від їхнього імені партійний актив колгоспу. І писав той партійний актив за підказом партійного центру. Та треба тільки, щоб такий лист з'явився з ініціативи, мовляв, самих колгоспних мас. А далі вже відповідно вишколений партійний апарат постарается. Тому Довжик далі пише:

«Від імені свого колективу закликаю їх (хмельницьких колгоспників з артілі ім. Леніна) у молодіжну бригаду. Земляків радо зустрінемо. Я кажу земляків через те, що в бригаді половина механізаторів — українці. Взяти хоча б тракториста Олександра Холина. Він приїхав на цілину в 1955 р. з Луганської області, після закінчення школи механізації. Парубкові сподобалися тутешні місця, і Олександр залишився в радгоспі назавжди. Через два роки пізніше з України прибув тракторист Войко. Я сам — з Сумської області і жодного разу не пошкодив, що доля закинула мене на цілину».

²⁾ Правда України ч. 73 (5488) за 30. III. 60 р.

Отож, навіть активіст Довжик не за своїм бажанням поїхав, а «доля» у вигляді волі партії закинула його туди. Далі йде стаття під наголовком «Зустрінемо як найближчих друзів». Під наголовком позначено, що це — «Розмова з міністром радгоспів Казахської ССР тов. А. І. Козловом». Ту читаємо:

... «Виступаючи на Пленумі, перший секретар ЦК КПСС суворо й справедливо критикував керівників казахських організацій, які в 1959 р. не впоралися з поставленими завданнями і незадовільно провели найважливіші сільсько-господарські роботи. На великих просторах загинула пшениця. Відзначивши, що в республіці не очолили по-справжньому боротьби за хліб, тов. Хрущев сказав: „Для того, щоб з успіхом закінчити збирання хліба, треба було, перш за все, виявити піклування про кадри, підібрати трактористів, комбайнерів, інших механізаторів. Важко їх підшукати на місці — попросіть допомоги. Можна було б 30-50 тисяч кращих комбайнерів України, Північного Кавказу посадити на літаки і перекинути до Казахстану. Це хороші комбайнери, вони забезпечили б своєчасний збір хліба. Досвідчений чоловік працював би за десятьох. У нас великий маневр, товариші, у нас необмежені простори країни, і завжди можна подати допомогу тій чи тій республіці. Можливо, що варто спарувати, скоординувати, наприклад, роботу радгоспів Казахстану з роботою радгоспів України. Закінчують комбайнери України збирати хліб у своїх радгоспах і вилітають до Казахстану.

Ініціатива колгоспу ім. Леніна, Хмельницької області — це конкретне партійне перетворення в життя завдань, що їх висунув грудневий Пленум. Повноводі, могутні ріки починають з ручаїв. Ми, казахстанці, віримо, що хмельницьких колгоспників підтримають трудівники сільського господарства України та інших братських республік. Тепер, як ніколи, Казахстанові потрібна надійна, безкорислива допомога товаришів з України.....

Техніки в господарствах є понад потребу. За останні п'ять років ми одержали 129 тис. тракторів, 82 тис. комбайнів, 56 тис. жаток, 122 тис. плугів, 131 тис. сіялок. Та ще більше як 20 тис. тракторів має бути привезено! Проте з механізаторами неув'язка — не встигають радгоспи й школи готувати кадри. За найскромнішими підрахунками — 22.000 трактористів не вистачає.....

Тут мусять прийти на допомогу і хлібороби України і не тільки під час живих, але й під час оражків і під час сівби... Було б дуже добре, коли б колгоспи і радгоспи братньої України, що обсіваються значно раніше за нас, знайшли можливим спрямувати на цілину кращих своїх механізаторів. Може, варто подумати і про те, щоб вони подовше побули на цілині — роботи не переробиш.....

Це, сподіваємося, не відіб'ється на роботі в українських колгоспах і радгоспах, кваліфікованих фахівців там багато (? — ДС). Цілиний край чекає вашої допомоги, товариші з України. Приїздіть, зустрінемо, як найближчих друзів!»

Але самих закликів до «дорогих українців»³⁾ про «безкорисливу допомогу» мало. Тому треба ще й заманити доброю плат-

³⁾ Див. «Вільна Україна» (Дітройт) ч. 26 за 1960 р., стор. 21

нею, не беручи, проте, на себе в цьому ніяких конкретних зобов'язань. Нехай вірять на слово. Ось під наголовком «Целинные вести» читаємо про радгосп «Запорозький».

«Люди живуть заможнo, заробляють добре. Тракторист Пархоменко, наприклад, одержує не менше 1.800 крб. на місяць, шофер Гофман і чабан Нарушев — по 2.700 крб., комбайнер Рупп — 2.500 крб., а родина Герта заробляє пересічно по 6.340 крб. на місяць!»

Тут же читаємо:

«Десятки нових радгоспів на цілині заклали молоді українці. Вони підняли сотні тисяч гектарів порожніх земель, по-господарському освоюють степ».

А про радгосп ім. Богдана Хмельницького розповідається:

«Добра слава міцно здружилася з тваринниками радгоспу ім. Богдана Хмельницького. Два роки тому господарство здало державі 350 центнерів м'яса, а теперішні зобов'язання — 1.900 центнерів (на 1960 р.). Один Микола Мазур, що вирощує 250 телят, обіцяє 800 центнерів яловичини».

Проте у статті «Наука піде на користь», — що її написав герой соцпраці А. Енгель, комбайнер «Октябрьського» радгоспу Північно-казахської області, — бринить і інша нота. Він пише:

«Мишлого року (1959) Казахстан не тільки не впорався з своїми зобов'язаннями, але не виконав навіть державного плану закупівлі зерна. Багато пшениці — та ще якої пшениці! — лишилося на пні, пішло під сніг. Праця тисяч людей пропала дарно, держава зазнала чималих збитків...»

...Серйозно треба подумати про закріплення кваліфікованих кадрів. На мій погляд, треба всіляко заохочувати тих, у кого добра якість праці, і провадити боротьбу з любителями довгого карбованця, що намагаються «зробити» лише якнайбільше гектарів. Не секрет, що під час кожних жнив на допомогу ідуть посланці (sic!) інших республік. Але відпрацюють вони півтора-два місяці, а потім від'їздять. На наступну ж осінь бачите — грудяться вже в іншому господарстві. Тож мають рацію ті колгоспники, які пропонують — закріпити за ними певні площі на цілині на постійне»...

У замітці «Сержант вернувся в „Донской“» розповідається, як сержант Микола Конончук, родом з Київщини, після демобілізації не захотів їхати додому, а тільки до Казахстану. У статті героя соцпраці П. Сінельнікова — «Степная новь», розповідається про директорів цілинних радгоспів у Рубаєвському районі Кокчетавської області, про Свирида — «посланця Полтавщини», та про Мироненка, тощо, все — про українців. А закінчується ця стаття словами:

«Скоро на цілину прийде весна. Добре було б, коли б посланці України допомогли нашій молоді».

Бачте, не хтонебудь, а — «посланці України». У статті Є. Єфімова — «І жити хороше» — у штучно піднесеному тоні солодкувати розповідається про Байгурський радгосп, Павлодарської області в Казахстані:

«Совхозные хлопцы» в цей день чекали дівчат із Дніпропетровського. Новоселок зустрічали з музикою, примістили в старанню

приготованих кімнатах. А ввечорі місцеві артисти так розпалилися, що концерт затягся за північ — дай волю, продовжували б до ранку».

І далі розповідається про женихання, про весілля, про батьківську увагу й допомогу з боку партійців-керівників, тощо. Одруження на цілині — це один з кращих способів закріпити прибулих на місці.

Є тут ще й чимала «поезія» М. Коротовського під назвою «В краю Акмолинском». Починається вона словами:

*Про село на Україне,
Что Семеновкой зовут,
Испокон веков доньше
Говорили, что, мол, тут
Палку брось — наверняка
Попадешь в Семенюка...*

Але ось один хлопець із Семенюків:

*Хлопец, прежде незаметный, —
Бросил батьке пару слов:
«Слышишь клич на всю страну?
Еду я на целину!»*

Через кілька років до сина в Акмолінській області навідався батько. Побачив він, яка там розкіш, яка там добра земля, яка гарна пшениця там родить. Побачив він, як в Акмолінській області добре жити і —

*В общем, вскоре прикатили
Батько с неенькой к сыну жить...
И теперь в совхозе том
Палку брось — наверняка
Попадешь в Семенюка.*

Виконуючи партійне завдання закликати на цілину українську молодь, автор так перестарався у своїй «поезії», що вийшов у нього не заклик, а просто безсоромний глум над усіма цими українськими Семенюками, Хоменками, Деркачами, Демченками, Мироненками, Свиридами та іншими, що про них згадується в усіх цих статтях.

Але такі пропагандні статті, заклики й «поезії», потрібні для вербувальників на Україні, надсилається до Києва не тільки з цілини, з далекого Казахстану чи Алтаю. Їх фабрикують деякі партійні письменники і на самій Україні. Нещодавно, наприклад, приїхав з Нью-Йорку до Києва Микола Тарновський. Там він випустив вже п'ять книжок своїх творів. Ось що пише київський рецензент про останню його книжку — «Як на довгій ниві»:

«Два інші твори збірки — „Весняні крила” і оповідання „Новий маршрут” — так само не викинені, як і повісті. Перший з них складається з 4-х розділів, що являють собою листи Марії Каганець до коханого. Листам передують віршовані зачини, на жаль, такі ж недосконалі, як і весь твір. У них знаходимо такі „перлини”, як-от звернення дівчини до милого:

*Чуеш, серце, пам'ятай:
Рідний ти і наш Алтай...⁴⁾*

⁴⁾ Журн. «Вітчизна» ч. 10 за 1959, стор. 195

Це нагадує нам, як в 1930-их рр., коли відбувалися масові примусові поліційні виселення до Казахстану, хтось склав і пустив в обіг таку сатиру:

Батьки з поспіхом збирають і пакують своє майно. Злякани діти питають:

— Куди, мамо? Куди, тату?

І чують відповідь:

— В нашу рідну Алма-Ату!

Та Микола Тарновський, пишучи про цей «рідний Алтай», мабуть, не думав про якусь там сатиру. Як не думав він і сам їхати у ті «рідні» місця, щоб освоювати для партійних потреб колгоспно-радгоспну цілину, бо він же з дружиною старенькі! А крім того, він має інший фах: він же письменник, а не якийсь там свинар, телятник, або механізатор. Пешай туди ідуть батьки різних Семенюків. Ця сатира у нього виїшла ненароком. Несподівано вирвалася у нього з-під пера в наслідок «поетичного» телячого захоплення й ентузіазму, що їх викликала «батьківська увага» партії до нього особисто. Адже сам він приїхав і зголосився «за шмат гилюї ковбаси», як казав Шевченко, бути погоничем українських хлопців і дівчат, що мають для партійного керівництва правити в Казахстані й Алтаї за досвідчених «безкорисливих» волів, і де кожен з них, за виразом Хрущова, мав би «працювати за десятьох». Дуже шляхетну й патріотичну роль обрав собі Микола Тарновський.

На другий день після надрукування в «Правді України» сторінки із повідомленням, що хліборобів України чекають в Казахстані, з'явилося вже й зобов'язання, звичайно, написане раніше за вказівками партійного центру. Подаємо в перекладі:

«Підтримуємо заклик березівських колгоспників. Організуємо шефство над радгоспами імені Ленінського Комсомолу.

Відповідаємо на поклик колгоспників Березівського району, Одеської області, взяти шефство над радгоспами Казахстану. Ми, робітники сільського господарства Близнецівського району, Харківської області, підтримуємо патріотичне починання і приймаємо зобов'язання організувати шефство над радгоспом ім. Ленінського комсомолу Баранкульського району, Акмолінської області.

Ми зобов'язуємося в 1960 р. подати допомогу радгоспові в збиранні зернових культур, для чого спрямуємо звільнених після закінчення жнив комбайнерів.

Ми надішлемо до радгоспу двох інструкторів-майстрів, знавців квадратно-гнездового засіву кукурудзи, щоб допомогти цим під час проведення засіву кукурудзи...

Ми закликаємо робітників сільського господарства також і з інших районів Харківської області піти за нашим прикладом і подати допомогу в підготованні та проведенні збору врожаю по колгоспах цілильних районів країни».

Звичайно, це зобов'язання взяли на себе не колгоспники Близнецівського району, Харківської області. І не вони були ініціаторами. Вони те зобов'язання 12 партійних бюрократів, пообіцявши «організувати» виїзд людей до Казахстану. А як всевладні

адміністратори — вони напевно знайдуть спосіб спонукати людей «добровільно» їхати туди. Під цим документом підписалися:

В. Калеснік (не Колісник) — секретар Близнецівського району КПУ.

В. Риженков — голова Близнецівського райвиконкому,

І. Резніченко (не Різниченко) — комбайнер радгоспу ім «Правди»,

В. Нечасв — голова колгоспу ім. Жданова,

Я. Перепада — головний агроном Близнецівського райсільгосп. інспекції,

А. Черепанцев — голова колгоспу «Червона Самара»,

Я. Рябокін — комбайнер колгоспу ім. Леніна,

Ф. Леннік — голова колгоспу ім. Карла Маркса,

П. Ходус — комбайнер колгоспу ім. Карла Маркса,

В. Карпенко — комбайнер колгоспу ім. Шевченка,

Г. Холод — тракторист колгоспу ім. Ілліча,

П. Кожедуб — тракторист колгоспу «Лепінський шлях». ⁵⁾

3. Вивезення молоді

Через місяць після описаного пропагандивного газетного наступу на українську людину (після чого, звичайно, відбувся масовий усний наступ агітаторів) у тій же газеті читаємо таке повідомлення РАТАУ:

«Молоді механізатори їдуть на цілину. На цілинні землі Казахстану спеціальним потягом із столиці України виїхала велика група молодих механізаторів Київщини. Юнаки й дівчата подадуть цілинникам допомогу в проведенні весняних польових робіт. Серед добровільців — кваліфіковані трактористи, досвідчені механізатори широкого профілю, що мають досвід у праці. Багато з них прокладали першу борозну на цілині, були на збиранні врожаю. Сьогорічною весною на цілинні землі Казахстану й Алтаю виїхали з України 4.000 молодих ентузіастів». ⁶⁾

Ще через якийсь час натрапляємо у тій же київській газеті на фото потягу, що стоїть на станції. Уніформована молодь метушиться по перону, виглядає з вікон вагонів. Чи це молоді вояки, що не мають із собою зброї, чи це уніформовані школярі — важко сказати. А підпис під цією світлиною повідомляє: «В Казахстан по комсомольским путевкам». ⁷⁾

Далі знову натрапляємо на повідомлення, що його взято з київської преси, про вивіз на цілину із самої тільки Київської області 2.500 осіб молоді. ⁸⁾ А «Народна Воля», за агенцією ТАСС, подає, що зі Львова 28. VII. 1960 виїхало 3.500 людей із фабрик та виробень, із сіл та міст, із шахт львівсько-волинського басейну в напрямі на схід і додає:

⁵⁾ Правда України ч. 74 (5489) за 31. III. 60, ст. 3.

⁶⁾ Правда України (Київ) ч. 100 (5515) за 30. IV. 60.

⁷⁾ Правда України (Київ) ч. 140 за 17. IV. 60.

⁸⁾ Україн. Голос (Вінніпер) ч. 34 за 24. VIII. 60, ст. 5: «Висилають на цілину».

«ТАСС говорить про Львівську область, а київське радіо повідомляло про масовий виїзд із Луганської, Харківської, Кримської, Київської областей».⁹⁾

Нарешті, в московській «Правді» з 11. 8. 60 ми знаходимо таке повідомлення:

«Братерська допомога. Механізатори сільського господарства України, що успішно закінчили свої жнива, вирішили по братерському допомогти в збиранні врожаю трудівникам цілинних земель. Всього з України на великі жнива до цілинних районів виїхало більш як 64.000 механізаторів».

Звичайно, більш як 64.000 розпорошених по Україні механізаторів нічого не могли вирішувати. Вирішив це за них партійний апарат, як це й видно з усього поданого передніше. Тож бачимо, що бажання Хрущова перекинути до Казахстану 30-50 тис. колгоспних робітників з України та Північного Кавказу (до складу якого входить Кубань) партійні бюрократи перевиконали щодо самої України, певно, вдвоє, а то й у кілька разів. Та як видно, сьогорічний вивіз цим не закінчився, бо ці відомості походять з початку серпня. Крім того відомості про вивіз на цілину 65 тис. людей за минулі 7 місяців безперечно не є повні. Адже вичерпних даних у таких випадках ніколи не друкують, а подають тільки часткові. Далі, мова йде тут лише про кваліфікованих механізаторів. А вивозять же туди й доярок, свинарок, свинарів, телятників (від самих цих назв їхне часами кріпаччини), а також членів всіляких рільничих бригад. Вивозять з метою закріпити їх там. І вивозять не тільки до Казахстану, а й до інших республік та районів Сибіру. Тож, певно, вивіз людности з України в 1960 р. досягне куди поважнішої цифри, ніж 65.000. Мабуть, у кілька разів більшої. Скільки з цієї маси вивезеної молоді там лишилось назавжди і звідти вже не зможе вирватися, і якій кількості пощастить повернутися на Україну — сказати важко. З передніше бо поданого ми бачили, що партія прикладає багато зусиль, щоб ту молодь назад не випускати. Має вона також можливість усім, що повернуться на Україну без дозволу, створити нестерпні умови життя. Отож, втекти відти можна, тільки не додому.

II. Децю про умови життя та праці на цілині

I. З якого боку цікавить партійного журналіста людина

Тепер гляньмо на зворотний бік медалі. Казахстанські та алтайські степи малозалюднені, необжиті, суворі у певні частини року та під час буревіїв, бездоріжні. Привезену переважно з України молодь і оселяють у цих степах. Та молодь сама собі має напинати намети і тільки у вільний від державної роботи час будувати собі кращі житла, якщо для цього знайдеться матеріял та дозволить час.

Вера Ветліна за освітою агроном-садовод. Проте вона свій фах замінила на легший — журналістичний. Об'їхавши в кінці 1950-их

⁹⁾ Народна Воля (Скрентон) ч. 34 за 8. IX. 60, ст. 1: «Вивіз людности з України».

рр. цілині землі, вона написала низку нарисів про свої враження від тих мандрівок-екскурсій. Року 1959 ці нариси видані окремою книжкою.¹⁰⁾ Написала Ветліна цю книжку в живому й піднесеному тоні від захоплення велетенським будівництвом та досягненням партії. Люди, їхнє особисте життя, їхні болі й радощі, їхній внутрішній світ — цікавлять Ветліну лише в такій мірі, в якій її цікавлять і волохаті алтайські яки, або по-місцевому — сарлики, що мають «хвіст кінський, ратиці коров'ячі, голос поросячий, а роги буйволівські». Адже ці яки дають і прекрасне молоко, і багато м'яса. це незаміними в горах Алтаю в'ючні тварини. І, як пише Ветліна, «від одного яка користи для людини стільки, як від багатьох тварин». Бо він «дає людині в горах майже все потрібне і не вимагає нічого», годуючися протягом цілого року убогою підніжною пашею. Одне слово, і людина і алтайський як цікавлять Ветліну, представницю нового російського дворянства, тільки з погляду їхньої користи для держави, особливо ж, коли вони можуть дати багато і не вимагати за це нічого. Тут вона нічим не відрізняється від першого-ліпшого капіталіста-підприємця всіх часів. Ось, наприклад, вона пише:

... «Хлібна траса» — залізнична колія Карасук-Камень.

— Заїдьмо до братів Шендриків, — запропонував Іван Антонович (секретар міського партії — ДС.).

— Що це за брати?

— Ескаваторники. Цікаві люди. Сироти з Полтавщини. Виховувалися в Нижньому Тагілі в дитячому будинкові. Знаменито працювати і вдача залізна, хоч і молоді. П'ять років на старенькому ковровці (марка машини — Д. С.) працювали з механізованою колоною, що будувала лінію Барнаул — Сталінськ і Сталінськ — Абакан, Південно-Сибірської магістралі. Там, серед диких гір, у лісових нетрах, кажуть, вони своїми ескаваторами чуда творили. Сюди перейшли з колоною і тут за собою людей ведуть.....

Наповнивши самоскида, парубчак, чекаючи наступного, вилізає із кабіни, витирає рукавом з лоба піт, жадібно п'є воду із казанка. Потім повагом підходить, поправляючи на голові вицвіду кепку.

— Гарно у тебе виходить, Василю, — стискає йому руку Іван Антонович. — Скільки сьогодні?

— Та вже другу норму почав...¹¹⁾ І далі в такому ж стилі.

Тут, у Кулунді на Алтаї, працює багато українців. Такі прізвища як от: П'ятниця, Буханько, Лисавенко, Хоменко, тощо — трапляються у книзі Ветліної досить ясно. У тексті можна знайти навіть покалічені українські речення.

2. Тяжкі умови переїздів по невпорядкованих ґрунтових дорогах. «Чорні бурі»

Про те, як живуть там люди, що їх партія всіляким примусом сотнями тисяч нагнала туди для розорювання цілин та обло-

¹⁰⁾ Вера Ветліна: Алтайские дали. Изд. ЦК ВЛКСМ «Молода Гвардия», 1959.

¹¹⁾ В. Ветліна, ст. 27.

гів, для праці на будовах залізничних трас, гребель, виробень тощо — відомостей у Ветліної дуже мало. Проте дещо все ж таки є, бо всього не можна приховати. Ці дрібні й розрізнені факти, проте, дають можливість скласти більш-менш точну уяву принаймні про умови праці. Ось, наприклад, Ветліна пише про одну свою мандрівку-екскурсію по Кулунді, по сухій з вибоями ґрунтовій дорозі, на вантажному автомобілі. (Шофер взявся підвезти її від села Панкрушихи до міста Славгороду, бо сам їхав у тому напрямку).

«Міркую собі, — пише Ветліна, — що при такій швидкості на такій дорозі доведеться битися головою об стелю розпаленої спексою кабіни не менш десяти годин. Перспектива мало привабна.

— Це так тільки до Хабарова, не бійтеся, заспокоює шофер, — тільки вісімдесят кілометрів, а там буде краще. Там ми дома.

— Дастесь вам у знаки така дорога?

— Та тепер то дурниця, можна туди й назад за добу з'їздити, тільки руки повідбиваш. А ось у бездоріжжя або взимку. — струснув він не широкими, майже хлоп'ячими плечима, — застрягнеш де-небудь серед степу, то насидишся! Колись там пробіжить може якась машина. Та не всяка ще й витягне тебе. Якщо малосила, то й сама мучиться. Тож і машини свої не покинеш, і з машиною не рушиш. А взимку, в заметіль — аж намети навкруги тебе насипле, сиди та й слухай, як вовки виють... А ще гірше, як зіпсується що в машині. Тут мороз, дихнути ніяк, а треба лізти в мотор голими руками. Шкіра на гайках лишається, враз прикіпає...¹²⁾

А ось в іншому місці малюнок з натури:

«Кальна дорога уся у вибоїнах, як коло Панкрушихи... Коло одного села, на крутому й слизькому повороті понад балкою, мокрі, брудні, з похмурими обличчями літній шофер і дві жінки намагаються витягти вантажний автомобіль із зерном, що безнадійно застряг у грязюці. Мотор з ревом напруження раз-по-раз смикав авто, та воно ще глибше вгрузало в розкислу землю.

— Ще разів зо два так полле, і з хлібом справа закінчена, — похмуро зауважує шофер, вилазячи з кабіни і з лютістю починаючи довбати копаницею дорогу під колесами. І далі, скільки не їхали, стоять безглуздо вивернувшись край узбіччя або топчуться на місці в грязюці безсилі навантажені машини. А дожидаючи їх, стоять з перевантаженими бункерами комбайни, гниють не загребені завчасу покоси...¹³⁾

Авторка не згадує, що через це робітники не тільки змучуються, а й не виконують даних їм плянів та своїх вимушених зобов'язань, і що їм це дурно не минає, бо покликуватися в ССРСР на об'єктивні причини ніхто не може.

До важких умов транспортування, особливо в негоду, треба додати часті «чорні бурі» в суху погоду, що знищують зорані й засіяні лани, піднімаючи в повітря «мільйони тонн найродючіших

¹²⁾ Там же, ст. 30-31.

¹³⁾ Там же, ст. 79-80.

перегнійних частинок ґрунту» і навіть пісок, і створюють також тяжкі умови праці й побуту.¹⁴⁾

В одному місці Ветліна описує, як серед голого степу, поблизу колгоспного села Табунів, створювався радгосп. Розповідає, як серед групи новопривезеної до цього радгоспу комсомольської молоді виникло велике незадоволення й почалися нарікання й гострі вимоги та претензії до директора. Не було приміщень. Прибула молодь жила в антигігієнічних умовах. Не налагоджене було відповідне харчування. Не було крамниць, де можна було б щось купити. Не було вихідних днів, себто — днів відпочинку. І т. д. Але авторка змальовує усіх цих протестантів-бунтарів як «арапів», «бузотьорів», як дезорганізаторів, п'яниць, тощо. Їх пощастило зацитькати. Після того новоприбулих розподілили по бригадах, дали усім конкретні завдання:

«Бригади, — пише Ветліна, — як і звес радгосп, були покищо поняттям умовним. Ні тракторів, ні ланів вони не мали. Майбутні трактористи, причеплювачі, сіяльники під керівництвом головного інженера навчалися як поводитися з машинами у сусідньому МТС. Гурт парубків одіслали на лісозаготівлю. Дівчатка, що тільки-но відірвалися від своїх мамів, набували професій каменярів і вантажників, землекопів та будівельників».¹⁵⁾

А далі, як вже розпочалися після квітня й польові роботи, Ветліна пише:

«Поки орали й сіяли, поки протягом цілих діб не покидали поля, не бачили (?-ДС) своєї житлової невлаштованости. Інколи ходили за кілька кілометрів до с. Табунів — «додому», щоб умитися, попраги. Води в степу не було зовсім. І для пиття її привозили з Табунів. Решту часу жили в наметах».¹⁶⁾

Одне слово, під різнобічним партійно-адміністративним тиском вивезли людей у голий степ і вони самі мусіли все зробити і то — у вільний час, бо відразу мусіли працювати для виконання партійних плянів і завдань. І тільки після того, як у польовій роботі сталася перерва, пише Ветліна, «треба було подумати про житла». «В червні розпочали будівництво»... Але ось:

«Надійшла зима. Маленький острівець радгоспної садиби зовсім загубився у білуватому задубілому степу. Не було майстерень. У заметіль і страшенні морози просто під голим небом ремонтували трактори. У відкриті мотори гній і земля заносилися разом із снігом, а бурани засипали трактори цілком. Тоді ремонтним роботам передували розкопи, що їх треба було ро-

¹⁴⁾ Див., наприклад: а) Правда України ч. 108 за 10. V. 60, ст. 2. «О чем напомнили черные бури».

б) Кабыш С. С.: Види на урожай в 1960 г. Материалы и сообщения № 17 за 1960, ст. 18. Мюнхен.

в) Свобода ч. 141 за 26. VII. 60, ст. 2: «У Казахстані — чорні бурі».

г) В. Ветліна, ст. 78.

г) Д. Бджілка: Українська молодь в Казахстані. («Вільна Україна» ч. 18 за 1958, ст. 60-61.

д) Л. Лівко: Курявні бурі на цілині (Свобода ч. 87 за 7. V. 60); Піднята цілина (Свобода ч. 98 за 24. V. 60).

¹⁵⁾ Ветліна, ст. 63.

¹⁶⁾ Ветліна, ст. 65.

бити знову й знову. Буревії скаженіли іноді цілими тижнями, а для ремонту дорогий був кожен день.

Шофери, пробиваючися з вантажем до радгоспу, цілими добами мучилися під пронизливим вітром на засніжених дорогах.

У будівельників тоді ж був свій гарячий час. Вони клали перші муровані будинки — двоповерхову будівлю для ідальні й контори і навпроти неї — лікарню. Це була їхня школа, де вони вчилися мурувати.

Скептики пророкували, що будинки, зліплені невмілими руками в такі морози, неодмінно розваляться. Але будівельники, не вважаючи на це, щоранку сходили на рештовання. Агафія Жарикова, закутана до самих очей хусткою, закацобленими руками спритно (?-ДС) орудувала кельнею. Дівчатка, що їм хотлося плакати від холоднечі й невлаштованости, дивлячися на цю маленьку мужню жінку, витирали сльози і намагалися все робити, як і вона.¹⁷⁾

В чому і як серед лютої зими жили ці фактично невірники, завезені в голий степ — Ветліна не згадує.

3. Листи секретарів комосередків про деякі умови побуту

До поданого передніше треба додати ще кілька фактів з побуту, що їх знаходимо в листах секретарів комсомольських комітетів. Надруковано їх у «Комсомольській Правді» за 28. XI. 59 р. Ось секретар В. Бурий, з радгоспу Кіровський, Акмолінської області, пише:

«Нас живе у кімнаті трое. Ми збрали гроші і хочемо купити радіоприймача, але в крамниці його немає. Хлопці кажуть: „Поїду у відпустку на Україну, куплю собі убрання, плащ, черевики“. Цілинники дають країні багато хліба, але ось у нас, у радгоспі, пекарня — з ласки споживчої кооперації — нікуди не годиться, і печений хліб ми одержусмо дуже поганий. Невже цілинники не заслужили, щоб тут у нас продавали потрібні товари?»

Секретар П. Голодов, з радгоспу «Тімірязевський», Північно-Казахської області, пише:

«Ми освоїли 20.000 гектарів цілини і збрали цього року в середньому по 13,5 центнера пшениці з гектара. По півтора мільйона пудів хліба здаємо державі щороку. В перші часи всі мирилися з поганою торгівлею, розуміли, що все відразу налагодити важко. Але треба сказати, що справа ніяк не поліпшується. Споживча кооперація не торгує на цілині речами першої потреби. Вже не буду говорити про консерви чи ковбасу — ми їх не бачимо. У нашій крамниці іноді й по два-три тижні хліба не буває».

Секретар І. Лончаков з радгоспу Ключевой, Кустанайської області, пише:

... «Почалася зима, а в крамниці — літо: нема нічого зимового, не запасли. Не буває у нас овочевих консервів, рідко бувають рибні, яринні. Молодь, звичайно, працює з усіх сил, з труднощами не числиться, і дуже прикро, що кооперативи відстають» ...

¹⁷⁾ Ветліна, ст. 68-69.

Секретар С. Єрмоленко, з радгоспу ім. Панфілова, Кустанайської області, пише:

«Не будемо ховати правди: працює у нас споживча кооперація дуже погано. Та що говорити, такої простої речі, як гребінець — і то немає. Цигарки бувають у крамниці коли-не-коли, а один час навіть махорки не було. Зате спиртових напоїв привозять надто багато. Наш колектив ухвалив обмежити продаж горілки. Тоді радгоспна кооператива почала продавати горілку просто зі складу, через чорний вхід, як продають „по знайомству” високодефіцитні товари. Через цей „чорний вхід” продавали яблука, кавуни...¹⁸⁾»

«Кооперативи» тут — поняття дуже умовне. В СРСР — це фактично державні крамниці. Вільна кооперація знищена була ще в перші роки революції, а на її місце поставлено фікцію. Все це подали комсомольські секретарі. Все це пропущене через редакційне сито. Мабуть, це були й не єдині листи, бо інакше б їх не надрукували. І надрукували їх, мабуть, тільки через події в Темір-Тау на початку жовтня. Проте й цих кілька свідчень дають ясну картину побутових умов життя вивезеної на цілину молоді.

До передніше поданого додамо ще кілька дрібних, але важливих фактів. За повідомленням «Казахстанської Правди» з П. VI. 60 р. в самій Алма-Аті, столиці республіки, головка капусти коштувала 15 карб., а полуниці 25-30 карб. за кілограм. А в спеціалізованих крамницях по 3-4 місяці не продають картоплі, цибулі, моркви, буряків.¹⁹⁾

В цілому ж і ці кілька фактів з побуту, та подані передніше факти з умов праці дають цілком ясну картину життя молоді на цілині.

4. Прояви активного протесту молоді

Оце фактично нелюдське й типово експлуататорське ставлення до маси робочого люду та винятково тяжкі умови праці приводять до величезної плинності колгоспно-радгоспних робітників. Як свідчив Козлов, міністер радгоспів Казахської республіки, на початок 1955 р., наприклад, у радгоспі «Ключевой» треба було 234 механізаторів, а в наявності було тільки 48. У радгоспі ім. Докучаєва потрібно було 202, а в наявності було 51. У радгоспі «Колос» потрібно 250, а було тільки 58 механізаторів.²⁰⁾ Люди при першій можливості тікають світ-за-очі.

В особливо ж тяжких випадках все зазначене призводить серед вивезених із своїх рідних місць людей до нуртування і вибухів активного протесту. Проте безоглядна в своїй жорстокості і до-

¹⁸⁾ Цитовано за «Свобода» ч. 6 за 12. I. 60, ст. 2: Л. Лесюченко — «Злидні на цілині».

¹⁹⁾ «Свобода» ч. 141 за 26. VII. 60, ст. 2: «У Казахстані — чорні бурі».

²⁰⁾ Кабыш С. С.: Види на урожай в 1960 г. (Материалы и сообщения исследовательского отдела Института по изучению СССР. № 17, июль 1960), ст. 22.

бре озброєна рука диктатури покищо легко їх придушує. Та все ж факт існування цих явищ говорить про дійсно тяжкі, а то й нестерпні умови життя маси мобілізованих і вивезених людей, хоча режим і намагається це всіляко приховати. Так, в 1960 р. став на Заході відомий факт великого кривавого заворушення 3. X. 1959 р. у Темір-Тау, за 35 кілометрів від Караганди, в Казахстані.²¹⁾ Комсомольська молодь, звезена сюди для праці на великій новобудованій металургійній виробні, через нелюдські умови праці й поводження з нею — вибухла стихійним бунтом. Придушити його пощастило спеціально привезеною збройною силою військових загонів.

Так само московські «Известия» за 28. VIII. 60 повідомили про погромницькі акції на залізничних станціях робітників, везених на цілину через Славгород до Павлодару.²²⁾ Що призвело до цих бунтівничих актів — газета не повідомила. Та з цього видно, що не з добрим серцем і не з доброї волі їхали ці «посланці» на цілинні землі, чи на новобудови, або на іригаційні споруди.

²¹⁾ Див. S. Dovhal: Rebellion of Young People in Temir-Tau („Problems of the Peoples of the USSR“, № 6, 1960).

Також: В. П. Стахів — Молодь на барикадах. («Сучасна Україна» ч. 9 за 1960 р.).

²²⁾ «Свобода» ч. 176 за 14. IX. 60, ст. 2-3: «Збунтований ешелон».